

בדין כרפס - "הלילה הזה שתי פעמים"

א. הרמב"ם כתב [פ"ח מהל' חמץ ומצה ה"ב] וז"ל: "מתחיל ומברך בורא פרי האדמה ולוקח ירק ומטבל אותו בחרוסת ואוכל כזית הוא וכל המסובין עמו כל אחד ואחד אין אוכל פחות מכזית".

הנה השמיע לנו הרמב"ם תלתא הלכתא: א] שצריך כזית דווקא. ב] שצריך שכא"א מהמסובין יאכלו. ג] שמטבל בחרוסת. והנה בעיקר דברי הרמב"ם שצריך כזית, הביא הב"ח ממנה"ל בגבורות ה' שמקורו להדיא מהא דאיתא בגמ' [פסחים קיד, ב] "אמר ריש לקיש ש"מ מצוות צריכות כוונה וכו', דאי ס"ד לא בעיא כוונה למה לך תרי טיבולי והא טביל ליה חדא זימנא", הרי שהמצוה לאכול כזית כמו מרור, ושייך שיוצא בה יד"ח מרור. וכן לגבי הטיבול בחרוסת, מוכח מהא דרב פפא שאמר שצריך לשקועי בחרוסת [שם קטו, ב], ומה"ט חייב בנטילה משום טיבולו במשקה, דפשטות הדברים שבטיבול ראשון קמירי שהרי טיבול שני בתוך הסעודה ונוטל ידיו משום פת, וכבר עמדו בזה, אולם בכ"ז ההדגשה היתירה וכפל הדברים ברמב"ם על הכזית שמשמע שזה עיקר ההלכתא של ירקות, צריך פירוש.

ב. והנה הורגלנו לפרש מידיעת בית רבו, שהלילה הזה שתי פעמים בא לשאול על ענין הטיבול ממש שתי פעמים, כרפס במי מלח ומרור בחרוסת, ומשתמע כי אילו לא היו מטבלים את המרור בחרוסת, וכן אם הכרפס היה נאכל ללא טיבול - אין כאן שאלה.

ג. ונראה דאין זה הפירוש הנכון, כי עיקר תקנת חכמים הוא לאכול ירקות מיד אחרי קידוש לפני הסעודה בנוסף לאכילת המרור שבתוך הסעודה, ואין כאן ענין מיוחד שיהיה דרך טיבול [ובכמה ראשונים מפורש שא"צ טיבול לירק, וכן משמע בפיהמ"ש להרמב"ם שפירש מטבל כמו מטפל] והשאלה ב"מה נשתנה" הוא על אכילת ירקות פעמיים. והסגנון "מטבילין" ו"אין מטבילין", הוא כלשון הש"ס תמיד שאכילת הירק מכונה טיבול [וכמש"כ רש"י ורשב"ם במשנה דהביאו לפניו (פסחים קיג)] מפני שכל מאכלו ע"י טיבול, [ושם בסוגיא דמצוות צריכות כוונה "ל"ל לאטבולי", "תרי טיבולי למה לי" - הכל הכוונה על עצם האכילה עי"ש].

ד. וראיה ברורה לזה מהא דקפריין בגמ' (שם קטז, א) על ת"ק דס"ל דחרוסת אינו מצוה, דאי לאו מצוה משום מאי מייתי לה, ומשני משום קפא, עיי"ש. ולכאורה דקארי לה מאי קארי לה, וכי לא שנה במשנתנו שמטבילין שתי פעמים, שהוא תקנ"ח משום היכירא לתינוקות, ומשו"ה מוכרח הוא להטביל את המרור, אמנם

לפי דברינו מבואר ששאלת ה"מה נשתנה" היא על אכילת הירקות פעמיים, ולא איכפת לן מהטיבול, [ואין להשיב דקושת הגמ' דלמה חרוסת דווקא, שהרי בזה לא תירץ כלום, דמשום קפא סגי בכל מידי דקוהא או חמימי ולא דווקא חרוסת של ליל פסח].

והנה בעצם יש לשאול כעין זה על הא דריש לקיש [דהבאנו לעיל] שמוכיח שצריך כוונה מהא דחוזר ואוכל חזרת, ותקשי שהרי צריך לחזור ולאכול משום ההלכה דשתי פעמים [ואף דבגמ' שם שו"ט מהא דתרי טיבולי אבל לא מזכיר משנתינו], ואמנם בירושלמי מקשה זאת להדיא ומשני דריש לקיש לא גרס במשנה הא ד"שתי פעמים" [שזו משנת בר קפרא] אלא זה שצריך לאכול ירק קודם הסעודה, עיי"ש בירושלמי.

אמנם באמת שאלת הירושלמי ברורה כיון שזה עיקר ההלכה לאכול ירקות שתי פעמים, ולריש לקיש נמצא דלפעמים סגי בחד. אבל בהא דטיבול בחרוסת אין כאן מקום להקשות מהמשנה, דאין השאלה במה נשתנה על ענין הטיבול, אלא על עצם אכילת הירקות שתי פעמים, ולכן שאל המקשן שאם חרוסת אינה מצוה למאי קמייטי לה, ולא נגרע עי"ז מהתקנתא דשתי פעמים.

ה. והנה שיטת הרמב"ם (ורב עמרם גאון) שגם המצה טובל בחרוסת, ומבואר בזה שסדר כל מצוות האכילה של אותו הלילה הוא בדרך טיבול (פרט לפסח שנאכל על השובע), ונמצא לפ"ז שמטבילין בלילה הזה שלוש פעמים. אמנם הענין פשוט כמשנ"ת, שכל השאלה היא על אכילת הירקות פעמיים - ולא על מעשה הטיבולים - שזו עיקר תקנת חכמים, כדי שיהא היכר לאכילת ירק המרור שהוא מצוה מן התורה או מדרבנן בזה"ז, ואינו סתם ירק בתוך הסעודה, [עיין אבן עזרא בפסוק ד"על מצות ומרורים יאכלוהו"].

ו. ויש לדייק זה מהא דבמשנה ובגמרא ובפוסקים מוזכר ענין ירקות, וסתמו כפירושו - דאם אין לו ירק אינו יכול לטבל בשר או ביצה ואפילו לא קטנית, וצריך דווקא ירקות [ולהלן נתבאר יותר בזה]. והיינו טעמא, שאכילת הירקות בתחילה הוא דומיא דאכילת המרור אח"כ, דבזה שחוזר ונשנה אותו סוג אכילה פעמיים, יתעורר הבן לשאול מה נשתנה, ומבחין שיש כאן קפידא באכילת המרור.

ז. והנה כל השינויים שעושים באותו הלילה לא הוזכר ב"מה נשתנה", וכגון מזיגת כוס שני, וחילוק קליות ואגוזים, וסילוק הקערה וחוטפין מצה, אף שחז"ל סידרו כל אותן השינויים לעורר את התינוקות כדי שישאלו, מ"מ לא נכללו ב"מה נשתנה", וטעמא דמילתא, כי על כל אלו הדברים לא באה תשובה בתוך ההגדה, ועיקרם של כל השינויים רק כדי להתעורר לשאול השאלות הנכונות של פסח מצה ומרור,

שע"ז באה התשובה של עבדים היינו וכל שלשה דברים הללו, אולם האי תקנתא דירקות הוזכר ב"מה נשתנה" [וזו השאלה הראשונה בנוסחת הרי"ף והרמב"ם ובכל ההגדות נוסח ספרד], משום שזו שאלה על אכילת המרור, שע"ז סובב ההגדה.

ואף שחוזר ושואל להדיא על המרור, מ"מ כיון שעצם אכילת מרורים בתוך הסעודה הוא מידי דשכיחא [וכמ"ש באבן עזרא הנ"ל] לכן ראו חז"ל צורך להבליט ולהדגיש את המצוה של אכילת המרור ע"י תוספת זו של אכילת הירקות פעמיים, והשאלה ב"מה נשתנה" בנוגע למרור הוא בשתי פנים, שמתבונן שיש כאן ענין לאכול מרור, ולמה אוכלים מרור.

ח. ודאיתנן להכי, נראה בשיטת הרמב"ם שסובר דגדר תקנה זו של שתי פעמים, הוא ששתי האכילות צריכים להיות דומים ממש כעין פרשה שנאמרה ונשנית, דהיינו שזה דין אכילה על כאו"א מהמסובין, ואכילה של כזית דוקא, ובטיבול בחרוסת דומיא דמרור ממש, ורק בכה"ג שייך לומר הלילה הזה שתי פעמים.

וזהו ההדגשה ברמב"ם שחייב לאכול לא פחות מכזית כי זהו עיקר התקנה שיהיה אותו האכילה בפרטיה שני פעמים, וע"ז באה התשובה שהאכילה השניה איננה אכילת ירקות בעלמא, אלא ירק של מרור שכך נצטוונו "על מצות ומרורים יאכלוהו", "ומרור זה שאנו אוכלים על שום וימררו המצרים" וגו'.

ט. ונראה דגם שאר הראשונים דסברי דסגי בפחות מכזית, ושמטבילין במי מלח (או לא מטבילין כלל), לא נחלקו בעצם הענין שעיקר התקנה היא באכילת ירקות פעמיים, אלא דס"ל שאין בכלל התקנה שיהא כאכילת מרור ממש, ולכן כיון שיש צד לא לאכול כזית משום ספק ברכה אחרונה, וכן שלא ימלא כריסו בחרוסת לפני עיקר מצוותו עד המרור, יכול להיות אכילת הירקות בכל דרך שהוא, אבל יסוד הדברים אחד, שהיכר הוא בזה שאוכלים ירקות בתחילה בנוסף לאכילת המרור שאחר המצה.

ומה שהזכירו הראשונים (רש"י ורשב"ם וסמ"ג) שעיקר השינוי הוא באכילת ירקות לפני הסעודה שאין כן הרגילות, כוונתן לומר בזה, שאילו היה אוכל פעמיים בתוך הסעודה, אין כאן היכר שזה שתי פעמים, משא"כ כשאוכל לפני הסעודה, שאין זה הרגילות, חשיב כאכילה בפני עצמה ואח"כ אכילת המרור אכילה שניה. הלילה הזה שתי פעמים.

י. שו"ר בגבורות ה' למהר"ל [הובא קצת בב"ח] שעמד על עיקר הדברים, ותמצית דבריו, שמהטור וגם מפ' רשב"ם ורש"י משמע לכאורה שהשינוי הוא בטיבול הראשון לכשעצמו ממה שאוכלים ירק לפני הסעודה. ותמה עליהם, א[דא"כ מה

התשובה ע"ז [והביא שקצת מפרשים כתבו שזה דרך חירות, ודחה דבריהם באריכות] ב] שאין זה במשמע הלשון של שתי פעמים, ופלפל ליישב קצת דבריהם, אולם מסקנת דבריו כי כל עיקרו של טיבול ראשון בא כהיכר על הטיבול השני, ובגלל שאכילת חזרת בתוך הסעודה אינו דבר משונה כמו אכילת מצה, ולכן סידרו חכמים דגש אכילת הירקות בשתי פעמים, ואילו היה נאכל בתוך הסעודה חשיב אכילה אריכתא ורק בגלל שזה לפני הסעודה נחשב שתי פעמים, ועיי"ש עוד בדבריו שביאר להדיא כי ה"כדי שישאלו" היינו לשאול שאלות שב"מה נשתנה", אבל השאלות שב"מה נשתנה" צריכים תשובה, ונמצא שרוב דברינו [באות ז - ט] נכלל בדבריו, תלית"ש.

יא. והנה עיקר דבריו שפירש דברי רשב"ם שהשינוי הוא באכילה לפני הסעודה, ואנחנו בעניותנו רצינו לומר כי גם כוונת רשב"ם בזה שלכן נחשב שתי פעמים, אבל האמת כדברי מהר"ל, כי בסוגיא להלן דר"ל במצוות צריכות כוונה, שהגמ' דוחה שצריך לאכול משום שני טיבולי, הוסיף הרשב"ם ורש"י "ועושים היכרא טובא", ומבואר דהוקשה להם שאם כל ההיכר הוא מזה שלפני הסעודה, א"כ באכל המרור לפני הסעודה, מה ענין יש לחזור ולאכול בתוך הסעודה, ולכן הוסיפו שעושים היכרא טובא.

אולם בעיקרו של דבר הרי הראנו לדעת כי זו מחלוקת עתיקה ששתי נוסחאות הן במשנה כמפורש בירושלמי, כי משנה דידן היא משנת בר קפרא שהשאלה היא מ"שתי פעמים". ור"ל גרס במשנה עפ"י ברייתא אחרת, שהשאלה למה מטבילין ירק בלי הפת, וא"כ יש מקור לשתי השיטות.

ויתכן להוסיף כי בזה תלוי גם הסדר במשנה, כי במשניות דילן השאלה של מטבילין היא השאלה השלישית, ובנוסחאות אחרות, וכן ברי"ף וברמב"ם, זו השאלה הראשונה, ולכאורה זה תלוי בזה, כי אם השאלה היא על אכילת ירק ללא פת (לפני סעודה) הרי זו השאלה הראשונה, כי זה הדבר הראשון שעושים בליל הסדר, אבל אם השאלה על אכילת שתי פעמים - הרי זו שאלה על אכילת המרור, וזה מתאים עם גירסתנו.

[ואפשר גם דשני הנוסחאות במשנה המבואר בירושלמי תלוי במחלוקת הלל וחכמים, דלשיטת הלל שכורך פסח מצה ומרור - נוסח השאלה על אכילת ירקות ללא פת, דלא שייך לומר אליביה "מטבילין שתי פעמים", כיון דטיבול שני הוא יחד עם המצה והצל, ואינו אכילת ירק גרידא. משא"כ לחכמים (או אחרי החורבן) שסדר אכילת המרור הוא אכילת ירקות לעצמם - מתאים השאלה של "שתי פעמים", וזו משנת בר קפרא.]

עכ"פ מהירושלמי נשמע להדיא כי לפי גירסא דידן, שזו הנוסחא שהובא בש"ס ובכל הפוסקים, כל השאלה היא על זה שאוכלים שתי פעמים כפשוטו, ואין כאן שאלה על אכילה לפני סעודה.

עכ"פ זה נשמע ברור מכל האריכות, שאין שום מהלך שהכוונה בשאלה היא על מעשה הטיבול וכמש"כ בראש דברינו. ועיקר החידוש בדברינו הוא כי הרמב"ם פירש שתי פעמים, שצריך לחזור על אותה אכילה שתי פעמים בכל פרטיה, רק שההבדל היחיד הוא, שזה ירק סתם וזה מרור.

יב. הנה [באות ו] כתבנו דמזה שהוזכר תמיד הלשון ירקות, משמע דקפידא בדבר, דצריך שיהיה דומיא דמרור, וכל סוגי המרור הם ירקות, וכן הוא תמיד לשון הגמ' "ירקות שאמרו חכמים יוצאים בהם בפסח". ויש לדון לפי"ז שרק ירק ממש שנאכל עלים כמו מרור שזה ירק של עלין וקלח, כמו כרוב, תרד, בצל וכדו', משא"כ בפירות אדמה, כמו קישואין, דלועין, אבטיחין או מלפפונים לאו ירקות מקרו, אלא פרי אדמה, ואינם ראויים לטיבול ראשון, וככל ההיא סוגיא דריש פרק הנודר מן הירק [נדריס נד, א], ותלוי בהא דתנן בריש כיצד מברכים, שעל פירות הארץ מברך בפה"א, ועל הירקות מברך בפה"א, ר' יהודה אומר בורא מיני דשאים. ומבואר שם להלן בסוגיא דעל מיני זרעים, כמו תבואה וקטנית, מברך לר"י בורא מיני זרעים. ונמצא לר' יהודה שלוש סוגי ברכות: א] שעל סוגי ירקות שהם עלים, כמו הני ירקות של מרור, כרוב, תרדין, כרפס וכדו', מברך בורא מיני דשאים. ב] דעל תבואה וקטנית, בורא מיני זרעים. ג] דעל פירות הארץ, כמו קישואין, דלועין, אבטיח ומלפפונים מברך בפה"א. ונמצא דרך אותם הירקות שברכתן אליבא דר' יהודה בורא מיני דשאים הם הראויים לטיבול ראשון.

ועיין במגן אברהם שתמה על מנהג העולם שלוקחים רק פטרוזילין אע"פ שיש קצת ספק אם נאכל חי כמבושל, ובתו"ד כתב שאפשר שיש קפידא לקחת הנקרא ירק, ולא דברים שנקראו לפת, ולכאורה צ"ע להבין הגדר בזה, ולהאמור הכל מבואר.

ולפי"ז צע"ג על אלה שלוקחים תפוח אדמה, שלהאמור אפשר שאין זה בכלל תקנת חכמים דירקות.

[ואין להשיב שזה נגד קבלת אבותינו מדור דור לצאת ידי חובת כרפס בתפוח אדמה, דהרי ידוע שתפוח אדמה מקורו מיבשת אמריקה ולפני כן לא ידעו מזה כלל, וא"כ אין מנהג זה מסורת מדור דור, וידוע שגם אחרי שמצאו את התפוח אדמה חשבו כמה עשרות שנים שזה מאכל בהמה, ועיין בחיי אדם בנשמת

אדם [שאלה כ] דכתב ששמע דבאשכנז היה פעם רעב גדול והושיבו ב"ד להתיר את הערדעפיל, והיינו תפוחי אדמה, ומבואר דבאשכנז לא היו אוכלים בכלל תפוחי אדמה בפסח, וא"כ איך אפשר לומר דזה מסורת לאכול תפוח אדמה בתורת כרפס].

